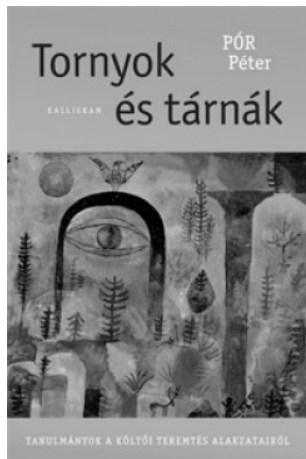

SZABÓ GÁBOR

Otthon lenni

PÓR PÉTER: TORNANYOK ÉS TÁRNÁK

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2013
320 oldal, 2755 Ft

Az 1970-es években emigrált Pór Péter neve nem csak azok előtt csenghet valamelyest ismerősen, akik a még Magyarországon íródott Justh Zsigmond és Czóbel Minka kutatásaira emlékeznek, hanem akik az utóbbi években – évtizedben a *Holmi*, a *Beszélő*, a *Tiszatáj* vagy a *Litera* oldalain találkoztak különböző tanulmányaival, vagy éppen belefutottak a Balassi kiadó gondozásában 2002-ben megjelent *Léted felirata* című tanulmánykötetébe.

Mostani tanulmánygyűjteménye, a *Tornyok és tárnák* ugyan csupa olyan írást tartalmaz, melyek mindegyike olvasható volt már folyóiratban, kötet-előszóként vagy online-felületen, ám összeszerkesztésük mégis az egyes szövegek névértékén túlmutatva egy, a hazai irodalmi kritikában izgalmasan szokatlan gondolkodásmód, habitus, szellemi magatartás erős mintázató lenyomataként mutatkozik meg. A német, majd francia tudományos életbe történő beilleszkedés Pór Péter számára értelemszerűen olyan kulturális váltást kellett jelentsen, ami a tudásszerkezet és a nyelvhasználat egymástól nyilvánvalóan nem függetleníthetetlen változását hívta elő. Nem egyszerűen nyelvünk és világunk szerkezetének wittgensteiniánus (humboldtiánus) azonosságára, illetve ezek kultúraközi eltérésére gondolok, hanem arra a szimbiózusra, melynek eredményeképp az itthonról hozott tudásforma és az újonnan elsajátított gondolkodási struktúra egymásba tagozódik. Az otthonosságnak és az idegenségnek ez a keveredése – a hátrahagyott és a megszerzett kulturális sémák palimpszesztikus egymásba rétegződése – teremti meg Pór szövegeinek azt a sajátos (jó értelemben vett) idegenségét, amelyre egyébként maga is reflektál több helyütt. Az „idegenség” egyszerre a távolság, ám ugyanakkor, és épp ezért a kritika (és önkritika) helye is. Tanulmánykötetének első szövegében egy, a *Literának* adott interjúban maga Pór is érinti saját nyelvhasználatának kérdését, amikor arról beszél, hogy idegen nyelven „mást és másképp” fogalmaz, „élesebb rálátással a témára is, a nyelvre is”, amelyhez elsősor-

ban a „magyar irodalom szellemi és lelki alapélményének eltökélt eltávolítására” (10.) volt szüksége. Most, magyarul olvasható tanulmányainak viszont éppen e sikeres „eltávolítás”-effektus adja azt a különös zamatot, amelyről az eddigiekben beszéltem. Amikor tehát irodalmi eszményét jellemezve úgy fogalmaz, hogy „végső soron a határ nélküli irodalomban éreztem magam nemcsak mindig, hanem kizárólag otthon”(11.), akkor nem csupán tematikai értelemben, az irodalmi határterületek földrajzi, műfaji határainak, vagy épp a társművészetekkel kapcsolatos demarkációs vonalak lebontására gondolhatunk, hanem a nyelvi-fogalmi, kulturálisan prefigurált elválasztó vonalak szemléleti áthágására is. Aligha véletlen, hogy az interjú után következő, *Közülünk ki nem poeta mixtus?* címet viselő első dolgozat éppen azt járja körül, hogyan értelmezi néhány meghatározó alkotó a keveredés, a heterogenitás, a kevert identitás élményét, illetőleg hogyan jelenik meg ez az élmény művészetükben. Nietzsche, Apollinaire, El Greco, Conrad vagy Puskin jellemzésén keresztül Pór talán saját ilyen irányú tapasztalatainak feltárását, formába öntését és megértését kísérli meg. S minden bizonnyal e tanulmány rejtetten autobiografikus jellegét erősítheti, amikor Baudelaire kapcsán – az utazás motívumának kiemelése mellett – a modern költő önmeghatározását a „kalandozás” – „arabeszk” – „keveredés” – „palimpszeszt” fogalmi hálójában véli lehetségesnek (27.). vagy amikor Goethe-t érintve az *„Egy s mégis kettős vagyok”* idézettel zárja írását. Azt hiszem, az iménti fogalmak, amellet, hogy a kultúrák, nyelvek között kalandozó „kevert” szubjektum pszichobiográfiai önjellemzéseként is értelmezhetők, Pór Péter szövegalkotói technikájának, retorikai működésének metaforáiként is érvényesek. Írásai palimpszesztusok abban az értelemben, hogy elképesztően gazdag tudásanyag rakódik bennük egymásra, a váratlan képzet- és gondolattársítások, első pillantásra távoli témák meglepő összekapcsolódása az olvasóban valóban az utazás és a keveredés élményét hívva elő. Ez a látszólagos csapongás, a különböző szellemi rétegek egymásba építése akár az arabeszk kifejezéssel is lefedhető persze, hiszen az „arabeszk – írja – minden rajz közül a leginkább szellemi” (26.), ám ez a fogalom alighanem Pór mondatszerkesztésének is jellemzője lehet. Nem ritkák ugyanis szövegeiben az olyan 15–16 soros mondatok, amelyek állításait aztán saját peremfeltételeinek kijelölése, a peremfeltételek kontextusainak körvonalazása, a mindezeket módosítható körülmények zárójeles betoldása, az eddigieket szélesebb példázati körbe vonó új topik kijelölése, majd annak rövid magyarázata, esetleg egy ehhez kapcsolódó ötlet újabb zárójelezett felvillantása követ, hogy egy utolsó tagmondatban végre eljussunk az eredeti állítás konklúziójáig. Érdekes ugyanakkor, hogy e burjánzó, és néha bizony nehezen követhető mondat-arabeszkek sűrűjében a szerző minden bizonnyal leggyakrabban használt kifejezése saját épp megfogalmazódó mondatai előtt a „lakonikusan” kifejezés. Mintha a tömörségre, összefogottságra vonatkozó folyamatosan hangoztatott szerzői igény képtelen lenne megállítani azt a minden határon áthömpölygő szellemi áradást, amit akkor most az előzőek értelmében akár egyfajta lezárhatatlan, befejezhetetlen utazásnak is nevezhetünk. Ami melleleg nem csupán metaforaként, hanem tematikusan is több tanulmányban felbukkan és értelmezésre kerül, így pl. a már említett Baudelaire kapcsán, természetesen a Lengyel Péter-tanulmányban, vagy az Ady- és Rilke-dolgozatokban is. Hasonlóképp sokatmondó lehet a szerzői személyesség feltárulkozása tekintetében az esetleges és abszolút, törvényszerű és véletlen kettős szorításában létező szubjektum dobókocka-metaforájának többszöri felelőletése is, ezzel találkozhatunk a *Bevezetés Rilke olvasásába* című írásban (44.), majd a *Szavak a kocka hetedik lapján: József Attila* című szövegben is. (109–110.)

Választott tárgyát értelmezve többé-kevésbé minden kritikus, esszéista vagy tudományos szerző akaratlanul is magáról ír, ám úgy érzem, Pór Péter kötete ennél az általános és kissé tán elnagyolt megfogalmazáson túlmenően egészen személyes módon írja bele magát szövegeibe. Személyesség alatt csak részben értem azt a magyar (és talán nem csak magyar) irodalmi szokásrendtől üdítően eltérő gyakorlatát, hogy több helyütt bevallja, választott tárgyával kapcsolatos szakirodalmi ismeretei hiányosak, miközben ugye a tudományos komilfó egyik megkérdőjelezhetetlen alapkövetelménye tudvalévólag az éppenséggel nem, vagy csak felületesen birtokolt ismeretek decens fitogtatása lenne. Ám Pór Péter a *„Szimbólumoknak volt a szeretője”*: alkalmi írás egy rendkívüli költőről, *Ady Endréről* című tanulmányában és a *Vita József Attiláról* címet viselő írásban is sallangmentesen bejelenti, hogy a maga részéről a vonatkozó szakirodalmat bizony nem olvasta. (71., 109.), majd aztán olyan Ady és József Attila elemzéseket kerekít, hogy a fal adja a másikat. Inkább annak a poeta mixtus-nak a személyességére utalok, aki tanulmányaiban minduntalan visszatér a saját szellemi (és egzisztenciális) léthelyzetéből fakadó nyelv- és létfilozófiai problémák fogalmi tisztázásának e tekintetben énterápiás feladatához. Ilyennek gondolom ez eddig említetteken túl a Rilke-tanulmány alapfelvetését a költő „sokalakzatú, ám végül egylényegű antinómiákat” megalkotó(32.), a törvény és a véletlen, a létezés és a szó összefüggéseit kutató lírájával kapcsolatban, és hasonlóképpen az Ady-tanulmányok gondolatiságát, ahol az életmű egyszerre egységesnek, ugyanakkor széttartónak tételezett univerzumában a „szólás-helyzetek” univerzális képi-fogalmi filozófiájának „kettős gesztusú” (75.) jelképteremtésében az egzisztencia olyan szellemi-testi tapasztalatát éri tetten, amelyet a teljes Ady-ouvre alapélményeként értelmez. Ady verseit drámai szövegekként láttatja, melyekben a Mindenség jelképpé írásának nyelvi kihívása a létezésben otthont kereső egzisztencia én- és világteremtő vágya felől nyeri el magyarázatát. Az Ady-korpusz egészét átívelő motívum, szókincs és fogalomelemzések – figyelmen kívül hagyva a „jó” és a „rossz” versek (nehezen kategorizálható) esztétikai értékkülönbségeit – az életmű távoli zónái közt teremtenek összefüggéseket, elképesztő bőséggel áradó idézetek példáin keresztül, az életmű iteratív szövegrendeződéseinek (arabeszk mintázatot kirajzoló) összeolvasásával igazolva a tanulmány alapgondolatát, mely szerint „Ady ihletének alapvető költő – és költészeti képzete nem változott.”(68.)

A József Attila-tanulmány részben hasonló gondolati mintázat alapján, és a Rilke-tanulmányban már problematizált antinómiák (törvényszerűség-esetlegesség, univerzális-partikuláris, kozmikus-emberi stb.) elemzése mentén beszél arról, hogy József Attila ugyanazon motívumokból, ám ellentétes elvek alapján szerkeszti meg a lét elemi egységeit, ahol még a versszerkezetek zártsága és a képek széttartó mozgása is az organikus eszmény összeomlásáról tanúskodik. (Ezzel kapcsolatban kerül elő természetesen a már említett, s a tanulmány címében is jelzett dobókocka-metafora szubjektumelméleti képe.) Amikor például a „meder” motívumot, illetőleg annak fogalmi variánsait, s a hozzájuk kapcsolódó létképzetek formáit veszi szemügyre az életmű különböző szegmenseiben, akkor tulajdonképpen a művekben megfogalmazódó ontológiai kérdésfeltevéseknek az eddigiekhez hasonló metodológiáját hasznosítja, igen gyümölcsöző módon, és alighanem saját diszpozícióját illetően is érvényesen. Ezért tehát ha a Vajda Mihályról írott szövegben azt olvassuk, hogy *Sisakrostélyhatás* című kötetében a filozófus, idézzon bárkit is, tulajdonképpen mindig önmegismerésre, saját létével való szembenézésre törekszik (261.), akkor ebben a kijelentésben Pór Péter tulajdonképpen saját arcképét szövi bele kötetének textúrájába.

Kutatói érdeklődésének kiemelt pontján – amint ezt Németországban megjelent könyvei is igazolják – Rilke áll, a *Tornyok és tárnák* talán legtöbbet hivatkozott, szinte állandó viszonyítási pontként majd' minden írásában felbukkanó szereplője. Akár ezért is lehetne a kötet egyik emblematisz tanulmányaként olvasni a *Ki volt előbb: Rilke vagy Tandori?* című szöveget, no meg azért is, mert talán itt mutatkozik meg legpregnansabban Pór intellektuális diszpozíciójának az a nagyon meghatározó eleme, amit karótnyelt nyelviséggel a „jóakarát hermeneutikájának”, némiképp patetikusabban pedig a Másik megértésére irányuló töretlen kíváncsiságnak nevezhetünk.

A tanulmány alapvetően Tandori Dezső: *Rilke és angyalai. Önéletírás égiekkel*. című könyvét járja körül. A műfordítóként is jeleskedő Pór a tanulmány során érezhetően valamiféle szent rettenettel kénytelen időről-időre megállapítani, hogy Tandori Rilke-fordításainak java része „minden norma szerint megfoghatatlan”, és „minden megítélhetőségen és elfogadhatóságon kívül” esik. (179.)

Ezek után viszont hatalmas ismeretapparátust mozgósítva megpróbálja megérteni, contextualizálni a félrefordítások, szótévesztések, betoldások magyarázatát, mégpedig a Tandori-életműbe történő érzékeny behelyezkedéssel, a Másik művészi-gondolati percepcióinak, és addigi szövegeinek tükrén át, amiből így tulajdonképpen egy átfogó Tandori-recepció is kibontakozik. Ezzel együtt Tandori hipotetikus Rilke olvasatát saját Rilke felfogásával hozza dialógusba, ami egy újabb szálát, az osztrák költő művészetfelfogásának bemutatását hívja elő a tanulmányon belül. A Másikon keresztüli énmegértés többretegű dialógusa, a „saját” és az „idegen” Rilke közötti törésvonalak feltérképezése és áthidalása juttatja el Pórt végül ahhoz az elképesztő felismerésig, hogy a szövegváltozatokból, melléfordításokból összeálló Tandori-féle Rilke ugyan semmiképp sem autentikus a szó költészettechnikai értelmében, hogy Rilke „ilyen verseket nem írt, de aki ismeri Rilkét, elképedve ismerheti fel bennük, és ennél még erősebb állítás sem túlzott, ismerheti meg általuk az életmű autentikus eszméit és eszközeit.” (193.) („Az és mégsem az” – hogy Musil szintén Tandori által fordított nagyregényének egyik fejezetcímével jellemezzük a helyzetet.)

Az interszubbjektív dialógus, az idegen felismerése a sajátban, az idegenben lakozó sajátan keresztül tulajdonképpen az önazonosság kérdésének olyan *gyakorlati* tesztelése a briliáns tanulmány keretein belül, amely a keveredés, a „duplex” már érintett kérdéskörével hozható összefüggésbe, és ami talán Pór Péter Rilke képét is új horizontokkal gazdagíthatta.

Jóllehet a művészetbölcseleti és filozófiai szempontok folyamatosan szövik át Pór Péter irodalommal kapcsolatos írásait, sőt argumentációjának egyik bázisa épp ezen szempontok esztétikai érvényesítése, ám kötetének utolsó három tanulmányában – a Vajda Mihályról, Fodor Gézáról és Radnóti Sándorról írottakról van szó – az irodalom helyett a zeneesztétika, a filozófia és a művészetbölcselet válik a szövegek tárgyává. És ugyan a szerző ezekben az esetekben is előzékeny biztosit dilettantizmusáról, mentegetőzése aligha tűnik meggyőzőnek. Radnóti-tanulmányában például nem csupán a jeles esztéta-filozófus teljes életművének ismeretéről tesz tanúbizonyyságot, értően elemelve Kant, Adorno, Benjamin vagy Lukács hatását, vagy Gadamerhez fűződő polemikus viszonyulását, hanem esetenként fenntartásait is jelzi egynémely filozófiai kérdés kapcsán. Amellett, hogy Pór értelmezésében Radnótit kezdetektől fogva a kultúra ellentmondásos meghatározottsága foglalkoztatta (309.), ami vélhetően neki magának is alapvető személyes és elméleti tapasztalata, aligha lehet véletlen, hogy az említett három tanulmány (és bizonyos mértékig az őket előző Petri-dolgozat is) a Lukács-

iskola szellemi holdudvarából érkező gondolkodókat méltatja. A kötetnyitó *Litera*-interjúban a szerző az öt ért szellemi hatások közül kiemelt csodálattal említi Lukács nevét, akinél – teszi fel a költői kérdést – „közelítették-e az irodalmat valaha magasabb igénnyel?” (12.o.)

(A kérdésbe foglalt állítás azért azt hiszem, több szempontból sem hív elő habozás nélküli egyetértést még akkor sem, ha világos lenne, „melyik” Lukácsról is van szó.)

Akárhogy is, az említett szerzőkhöz fűződő, a tanulmányok helyenként személyesebb retorizáltságában is tetten érhető szellemi közösség forrásvidéke nyilván Lukács (és filozófiai utóélete), ekképp az említett alkotókat értelmező, szövegeiket helyenként polemikusan, helyenként elragadtatottan továbbgondoló Pór Péter bizonyos fokig saját intellektuális múltjával is szembesül ezekben a szövegekben. Ez a szellemi attitűd olyan nagyszerű kulturális referenciákat – szerzőket, elméleteket, szövegeket, gondolkodási modelleket – mozgat (lásd az említett dolgozatok hivatkozás- és utaláslistáját), amelyeket joggal tartunk számon a progresszív gondolkodás meghatározó erőiként. Ez persze közhely. Magam is csak azért említettem, hogy egyértelművé tegyem: Pór Péter, a Széchenyi-díjas tudós különösen érzékeny, intellektuálisan mozgékony, gazdag szellemiségű irodalmi tanulmányai – amelyek egyébként elméleti jellegű hivatkozásokat alig tartalmaznak! – milyen súlyos bölcséleti talapzatokra épültek.

VÁRHÁZ TÉR